ԵՐԿՐՈՐԴ ՏԱՐԻ ԹԻՒ 103

ՀԱՅՐԵՆԱՍԷՐ

ՕՐԱԳԻՐ

ՈՒՐԲԱԹ 1 ՄԱՐՏ 1846

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ԵՒ ԱՌԵՒՏՐԱԿԱՆ

[illegible]

ՆԵՐՔԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

Իզմիր 1 Մարտ։

Անցեալ օրուան կը ծանուցանէինք, թէ անցեալ շաբաթ օրը Ռուսիական Լոյդի ընկերութեան շոգենաւով հասաւ քաղաքս Կոստանդնուպօլսէն գալով՝ տեղւոյս նոր կառավարիչ փոխանորդը Սալիհ Վասըֆ Էֆէնտի, որ նաւահանգիստը ժամանելուն քաղաքիս պաշտօնէութեան շնորհաւորութեան թնդանօթները որձակուեցան։ Քաղաքապետին խոհեմ բնաւորութիւնը տեղւոյս հասարակութեանը յայտնի ըլլալով՝ մեծ յոյս ունինք որ իր արթուն հսկողութեամբը՝ ասկէ ետև քաղաքս ապահովութեան վիճակ մը վայելէ, որ ժամանակէ մը հետէ կերպ կերպ անկարգութիւններէն ու անհանգստութենէն ազատ չէր։

Յիշեալ շոգենաւով՝ գաղղիոյ Օսմանեան պետական փոխանորդ Սուլէյման փաշան՝ իր հետևորդներովը քաղաքս հասնելով՝ այն օրը կէսօրէն ետև մեկնեցաւ քաղաքէս նոյն շոգենաւով դէպ 'ի Պէյրութ. ուսկէց ցամաք դինով փաշին իր պաշտօնը վարելու։ Նորին վսեմութեան թէ քաղաքս մտնելուն և թէ մեկնելուն ամրոցական յարգանաց թնդանօթներն արձակուեցան։ Յիշեալ փոխանորդ փաշային հետն էր իր տաճկէն թարգման Իզմիրցի ազնուական Ռեշիտ աղային Հաւումեան, ինչպէս որ նախընթաց թուով ծանուցած էինք։ Կ'ըսուի թէ վսեմ. փաշայս այս ծառայութեանը Խոտլեայի քանի մը գիւղերուն ալ այցելութիւն պիտի ընէ։

— Շնորհ ունինք քաղաքիս գլխաւոր հրամանատար փոխանորդ Մուստաֆա Զարիֆ փաշային այս օրերս ըրած բարեկարգութենէն. վասն զի քաղաքիս չուկաներուն մեծ մասը նեղ փողոցներ ըլլալէն 'ի վեր խել մը խանութպաններ և մրգեղէն վաճառողներ խանութներուն առջևը վաճառելու բաներ դնելով՝ ալ աւելի փողոցները նեղնալով անցնող կարծողներուն բաւական դժուարութիւն կը պատճառէր. ուստի յիշեալ փոխանորդ փաշան յատկապէս ատարի պաշտօնեաներով վերցուց այս անկարգութիւնը, որ ասկէ ետև փողոցներու մէջ վաճառուելու բաներ չի պիտի դրուի։

— Նոյն ամսոյն 17ին կէս գիշերին մօտ երկրաշարժութեան թեթև երեր մը զգացինք։

— 20ին քաղաքիս Իէնի Պազար ըսուած թաղը (որ բոլորն ալ տաճկի տուն է) գիշեր տանէ տուն մը վառեցաւ, որուն մէջ ծեր մարդ մը մեռաւ և բնակիչներէն քանի մը հոգի ալ վիրաւորուեցան։

Թէպէտ Հայրենասէր օրագրոյս նախընթաց թուով՝ Ամենայն Հայոց Վեհ Սրբազան Կաթուղիկոսին Թիֆլիզ հասնելուն լուրը՝ Սրբազանին կողմէն եկած ծանուցիր գիր մը ըսելով ծանուցեր էինք. բայց այս օրերս Ստաւրոպօլէն (որ Կովկասեան լերանց հիւսիսային գին Կովկասիա գաւառին գլխաւոր քաղաքն է) Երևա-

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ԿՂԶԻՈՅՆ ՍԵՒԱՆԱՅ

[illegible]

Յամի Տեառն 1825 [illegible]

[illegible]

[illegible]

Նոյն Նուաստագոյն ծառայ Ձեր [illegible] Տէրէնցի։

Հատուած Ա։

Յաղագս Հայկայ և Բելայ։

Բաժանմանն 'ի բաժանման մարդկանց՝ քաջին առաջնոյ բազում խորտակիչ, զերկրագործ [illegible] նախահայրն մեր Հայկ որդի Թորգոմայ, որդւոյ Թիրասայ, որդւոյ Գամերայ, որդւոյ Յաբեթի, որդւոյ Նոյի. յետ քակման հպարտացեալ աշտարակին՝ որ 'ի Բաբելոն, գայ 'ի կողմանս աշխարհի մերոյ, զոր բերեալ անուամբ Հայք անուանէ. ունելով ընդ իւրեան զարս զօրաւորս՝ երեք հարիւր թուով, որք էին որդիք, և որդւոց որդիք նորին Հայկայ, յորոց և մեք. թողեալ զայլ բազմութիւնս ընդոծնաց։ Ա խորհրդեալ ամբարձ գլուխ ընդ դէմ բռնաւորութեան Բէլայ Տիտանեան, զոր բազումք գիտելով [illegible] երկրին անհանգիստ ալտրին։ Իւ այսպէս որպէս [illegible] անուան համբաւով յամենայն աշխարհ, մեռանի յիւրում աշխարհի, զոր յաջորդէ որդի նորա Արմենակ կամ Արամանեակ, և եղբարք նորա, զորս ոչ բաւական

տեղւոյն անուն, բաժանեալ 'ի միմեանց, անկեալ այնպէս անդէնց, զորոյ բազում ուղղութիւնս անո ատ ասէր քերթողահայրն Մովսէս, թէ ասէն երկրորդել ոչ համարիմ հարկ, որպէս և ոչ պատճառէ նիւթ բանիցս. 'ի սոցին մէջէ Գեղամ՝ որդի Ամասիայ, որդւոյ Մայիսայ, որդւոյ Արմենակայ, որդւոյն մերոյն Հայկայ, գոյ զերդմանն արևելից հիւսիսոյ յեզր ծովակի միոյ, շինէ առ ստորոտով լերին ղէն, և յիւր անուն անուանէ Գեղարքունի, (որ ըստ պարսկականին Գեղամայ լեառն լսի, այն զի Գեղ՝ լեառն է 'ի նոցին բարբառ), և զծովն՝ Գեղամայ ծովակ։

Հատուած Բ։

Յաղագս ծովակին Գեղամայ։

Այս ծովակ Գեղամայ ունի շրջապատ չորից աւուրց ճանապարհի հետիոտս ընթացողի, անկեալ 'ի մէջ զանազան լերանց պարագիծոց շուրջ զիւրեաւ, յարևելից կուսէ լերինք Գանձակայ, և Արձախու, յարևմտից՝ լերինք Գեղարքունեաց, 'ի հիւսիսոյ՝ լերինք Գուգարաց և Շամշադինոյ, և 'ի հարաւոյ՝ լերինք Վայոց ձորոյ։ 'Ի չորից կողմանց պարագիծ լերանց՝ ջուրք աղբերց անուշից յոլովից գետոցեալք զետեղին 'ի միասին անդուստ 'ի ծովակ այսր, կարկաջելով կամ ըստ ստանկանին կեցչոյլով. թուով քան և մեկ, որոյք են քան զեւ քաղցրանոյ ջուր ծովակին՝ ջուր յարմար յրմպել, և զօրութիւն մարսողական, զորոյ զծարծ առի եւ ինձէն, որ թեթև գտա քան զջուր աղբերն (զոր Արշալոյներ անուանեն ներկայ բնակիչք,) 'ի կղզւոջն իմ գնամ։

նայարդ մանկիմ՝ բարեկամէ մը հետեւեալ անձնական նամակը ստացայ՝ ազգասիրաց ցանկալի լուր մը ըլլալը անտարակոյս գիտնալովս կը փութամք հրատարակելու : Որ Ներսէս Վեհ Արքայութեան Նոր Նախիջեւանէն Թիֆլիզ բնած շնորհաբերութեանը փոյթք կենդարարէ :

Նորեծնունդ Վեհարանաց Հայրապետ-
օրագրոյն :

'Ի փաղաց անաի ցանկալի պատճառաւ քսն կրկնել զգրութեան իմ առ ձեզ՝ թերեւս այսու նորոգեցեմ 'ի միտս ձեր . . . . . Մեծ այս խորհրդոյ՝ պատէ զեկգն նաուն զի Արքային Կոմիտարհերը ցկուղենքն 'ի Խաւմէ մինչ ցմտանեն 'ի Տփխիս զկէտն անել յերեան, որոյ զկէս քնն ողասծանելոս՝ զկէտն զրաւ ազգական ծանօթութեամբ՝ ամասիս հանգերձիմ 'ի գրել :

Եւրդ 'ի 1 Հոկտեմբերի, (1845) Հասեալ Ներսէս Արքայութեան 'ի Նոր Նախիջեւան, որ յետ երկարելոյն ամսոխաջ ժամանակաց՝ հասարակութեան Տփխիսեցւոց առաքեալ էին նուիրակ (անփոխենա) զեր Նախիջին սիրելեան Եղմասական զՎասեէ Եղոյ Հովհաննէսեան (Թամամանեան), գալ փութանին ծանուցանել զհատագ հասարակութեանն՝ զի ժամ մի յառաջ ցանկան տեսանել զՆորին, որ է Համբաւաւոր դպրոց տեղւոյն էլ անուամբ 'ի գեղեցկարեր ընդ յիշել Եղմասական Թամամանեանն, և 'ի Հասանել 'ի չորրորդում աւուր առաջ 'ի Աւետիսաց՝ Եղբ Նախիջեւանու տեղւոյս որ կանխապէս հրամայեալ էր փիքնակայի բաշխաներից ժողովել գալ 'ի զիմաւորութիւն Նորին Վեհափառութեան, նոյնպէս և Գեղջենաց տեղւոյս փախանցաւ Եղբայք ընդ իւր հասման մեծամեծաց զիմաւորելով՝ բազում զգոյ բերեալ հանդուցքն 'ի տան կանխապէս պատրաստեալ վառն Նորա : Իսկ ութերորդում դեկտեմբերի, եկեալ անտուստ համայն ծովիւք յիշեալ Մեծահանգիստ

Թամամանեանն (ըստ որում այս ազնուական Եղայ կարի ցերմեռանդ սիրով և յառաջագոյն թախանձանօք խնդրեալ էր կանխապէս զի Նորին Վեհ Արքայութեան 'ի Նոր Նախիջեւանայ մինչ ցմտանելն 'ի Թիֆլիզ՝ Ճանապարհի բոլոր ծախսն յինքն վճարեսցէ) և 'ի հասանելն Վլադիկաւկաս՝ ընդ առաջ եկանէ գունդը եզեալ փախմաթայ Գեներալն Նեստերով և մեծաւ պատուով ընկալեալ զնա, և ընդ առաւօտ 'ի պատիւ Նորին Վեհ Արքայութեան առաքէ զեւր Գոլէլ Մայորն առ 'ի ուղեկից լինելոյ Նորին Վեհափառութեան մինչ 'ի Թիֆլիզ : Իսկ 'ի հասանելն Խարթխակար՝ որ մերձ է 'ի Թիֆլիզ 'ի 27 փետրուար, տեսանեն ուրանոր զբազմութիւնս արքեպատուարաց Տփխիսեցւոց, որոց յայտնեալ յանկայս բաժանեալ ընդ մեջան գնահատարկ արարեալ էին, և յանցանելն Նորին Արքայութեան՝ ամենքս փարէին զմնաւոր Կարացն և ամենք համբուրէին զձեռսն : Իսկ այնպէս խուռն խանդաղատանօք յառաջ խաղացեալ՝ երեւեցին մերում Ճանապարհաւ՝ անդ էս փութային 'ի զիմաւորել բոլոր քահանայանք յիշեալ քաղաքին, նոյնպէս և նորա հետեալ յիւրեանց կարգաւ : Օձին երեկ միրատից՝ տեսանեն զՎեներալ Լեյտենանտ փոխմաթայ Լաւրեցկին ընդ իւր բազմութեամբ Զինուորեաց՝ (առաջնորդաց) մեծամեծաց և ազնուականաց քաղաքին, որք ընդ խուռնա բերեալ էին զկառսն կաճառլիկասական յավանդն 'ի Աւուր Ճշմարտութեան, և յետ համբուրելոյ և ողջոյն մատուցանելոյ խնդրեցին իջանել և նստել 'ի կառսն այն, և 'ի հանելն այն քնէ նստէր 'ի նոյն կառս զայ հասանէ անդ որպէս Կնեազ Կրոֆ Վորոնցովն ընդ բազմութեան հեծելազօր խաղովաց և մատուցեալ 'ի զեմս բարձրապատիւ Հօրն՝ զհամբոյր սուրբ Աջոյն՝ շնորհաւորէ զհասուցանն, և ապա սկսանին առաջնորդել այնպիսի միահամուռ անթիւ բազմութեամբ և փառաւոր հանդիսիւ մինչ 'ի տեղին քա-

ղաքին կոչեցեալ Հարեւ Աւշաբէլէ 'ի 17 դեկտեմբերի, ուր անզանոր ևս կային բազմութիւն բազմամբք որոց առանձնեալ ունելով զհանդերձս կերպասեայս 'ի վերայ Ճանապարհի և զարդարեալ աթոռ մի մեծ 'ի վերայ այնր աթոռոյ առեալ հովանի քնէ, թեղեկոն և խոզողօքոն էր ամենայնի : Իջեալ Նորին Արքայութիւն յանդր՝ փարեցին զնովաւ աւագագոյնք քահանայից և աղօթեցին նստել 'ի վերայ աթոռոյն, զի 'ի վերայ ձեռաց կամ էր նոցա տանել յեկեղեցին, բայց Նորին Վեհ Արքայութեանց չհաճեալ ընդ այն՝ գնաց հետիոտն մինչ 'ի սուրբ Եկեղեցին, և 'ի տեսանելն յանդր զբազմութիւն ամենայն արանց ողջոյն քաղաքի ժողովեալ 'ի տես Նորին Արքայութեան, որ մինչ յանդր թեղեակ տեսանէր զի բազում 'ի սատանկ ուրախութեան լալին՝ Ինքն միայն զաւանայր զՊատուծոյ ասելով "Զմոտ զիս Տէր տեսանել զերեսն զհաւատարիմ ժողովուրդս իմ" , իսկ յայնժամ կանխեալ արտասուաց Թորէր յաչացն :

Անեալ ապա Եկեղեցին յաղօթել մատույց : Իսկ յայնմ յերկեղեան՝ Բարձրապատիւ Կնեազ Կրոֆ Վորոնցովն ծանուցանէ նմա թէ կամի գալ 'ի տես Իւրոյն Արքայութեան, որ և պատասխանէ թէ Ներեսցէս՝ զի օրէն է կանխագոյն իմ գալ առ Ձեզ. իսկ եթէ գայցէ՝ սամ փոխել զերրոն և ասելգամ պաշտօնէիցս թէ չէ առա : Ընդ որ յառաւօտուց առաքէ զեւր կառսն՝ 'ի գնալ Նորին Արքայութեան առ Նա :

Վերջապէս՝ անհարմանամ ըստ արժանւոյն յանձն յերեւան զեւրեկրապատար խնդութիւնն մերազնեից, որք արժանի եղեն տեսանել զՆորին Աստուածարեալ Վեհութիւն, և անտարակոյս՝ խնդութիւն և գոհութիւն մեծ լինելոց է Եղբօր ողջոյն զշնորհաբերութեանն Աստուածընտիր Վեհափառ Հայրապետիս 'ի Սուրբ Գահն իւր : Եղբօրն աւելի համարիմ խնդրանաց լինելոյ Եկեղեցականին 'ի գալն զայս աղգաւ-

Օտար աղքիր աւանդութեամբ առեն բղխեցուցեալ զերբը Հայրապետին Մաշտոցի երկրորդի, 'ի վարդապետութեան իւրում : 'Ի սոյն ծովուն եղանէ մի միայն գետն Հրազդան կամ Զանգուն, զոր Օտան գու անուանեն այսպէսք : որ գնալով անցանէ առ ընթեր Երեւանոյ և անկանի 'ի Գեհոն գետ մեծ, որ է Երասխն : 'Ի սմին ծովակի են անթիւ բազմութիւնք համեղաձիւ ձկանց, յերկոտասան տեսակաց, որոց են անուանքն, 1, Իշխան . 2, Եղնար . 3, Գեղարքունի . 4, Կորեկոնեայ . 5, Կարմրախայտ . 6, Խանտ . 7, Բեղակ . 8, Նրթաս . 9, Բեղլու . 10, Կրակատուց . 11, Զարխ . 12, Եղինձ : Եւ յայսմ ձկունք առնեն երթեւեկս առ ձկունս գետոցն, որք զհովանեաւ, զոր կալեալ ձկնորսաց, տարեալ վաճառեն յայլեայլ տեղիս, մանաւանդ 'ի Տփխիս յիմում քաղաքի, որոյ բնակիչք գնելով համարեամ հանդերձել զամենայն կերակուրս, այսպէս ձկանց սան կրկնապատիկ անուշութիւն 'ի վերայ բնական անուշութեանց, և աժողժանոյ ձուլակին :

Հատուած . Գ :

Յաղագս երջանիկ կղզւոյս :

Այն ծովակ քաղցրիկ՝ ունի կղզեակ մի գեղեցիկ, հատուած ձեռին անտի Սեւն, բաւական մասամբ մի ժամու (որ է Զարէբ) հեռի ծովային ճանապարհաւ 'ի հիւսիսոյ արեւմտից, ուր է հանգիստ յատակին արտաքոյ կղզւոյս . (կամ թէ՝ ըստ չափելոյ ոմանց եօթն հարիւր գազ պարսկային) : Իսկ այնքան գեղեցիկ, մինչ զի՝ հեռաւոր աչաց երեւի իբր բուրգն ինչ զմրուխտ ակամբ կանաչագոյն գեղով . (և այսպէս յա-

մառան .) իսկ մերձաւոր տեսանելեաց առաւել քան զառաւել չքնաղ տեսարան : Եղի 'ի գալ գարնան՝ այնքան հրաշէտ ծաղկամբք բազմագունիւք պճնազարդի, մինչ զայս այսր եղեւոյն յինքն ածելով յառեցուցեալ՝ սաց մնասնել անդանօր զեյոց աւուրս : Եւ և վարդենիք վայրենիք ոչ սակաւ, որոյ բուսուցեալ յաշխան պառուցս, զոր ասեն յինքնիցքն ծաւալ գեղոյն անուանելով : 'Ի մէջ բազմութեան տեսակաց ծաղկանց զարմանալին մեխակ, բուսեալ 'ի Թուփս, ուռէ մինչեւ ցեւ Հոկտեմբերի : Իսկ յայնժամ եթէ ոք նկարել տացէ զեկղեցայ պատկեր խոկութեամբ, պարտ է յարուցանել զգածս 'ի նկարիչս Օտարեկեան Կաֆացի, կամ զաանել զայնպիսի սեւ ճարտար, որպիսի նայն էր : 'Ի սէր նոյն ծաղկանց զամառին գունակցք երգեցիկ թռչնոց, և յարակցեալ խառնեն զձայն ընդ ձայնից աստուածայյին սաղմոսաց՝ 'ի կրօնաւորաց եղբարց՝ միաձեա արսել Նոցին Եղբարիչն, որ 'ի բարձունս երկինից : Իսկ որ մեծն է, այնչափ զորութիւն ունի խառն տեղւոյս, մինչ զի երբեք մի միայն ճարակելով զնայն, ծնանի յերկրորդում, արտաքոյ բնութեան : Անի 'ի փոքրս յերկրին հինգ տեղիս արտաքոյ փոքրագունից միայն բանջարեղինաց 'ի կողմանէ հիւսիսոյ, յարեւմտից, և 'ի հարաւոյ, զոր հերկեալ սերմանեն, բայց հազիւ ուրեմն զնոյն ընդս յարտաքոյ վայելեն, առ հիւսիսային հողմոյ յանախ հընչելոյն : Գետանին 'ի սմա, Նաեւ ծառք պտղատուք ակաւք՝ սալորենեաց և աղեծի և քանի ծառք ուռեաց : Այսպէս և եաւենինի, որոյ շրջապատն է 2010 կանգուն կամ գազ պարսկային, որ չէ ինչ պակաս 'ի Ասոփական 2 վերստից : Որ է տեղի անդրոյթ և

խոզոց՝ յամրար կառուցանել զուամբարան մանկանց հայկազանց, ուր անվրդով կարող են պարապել 'ի գիտութիւնս զանազանս, եթէ օգնութիւն Աստուծոյ, և 'ի մերայս այլի իշխանաւոր փարթամաց հասցէ նոցա : Եւսեն աստանօր լեալ բերդ արգելանաց մեծամեծ արանց, յարում և բազմի, որ ևս ցայժմ երեւին պարիսպք խանարհեալք առ հնութեան ժամանակին, և այս առ ժամանակաւ Գեղամայ և որդւոց նորա, որ և մնացեալ նշանութեամբ մինչ ցմագումն արեւելեան արեգականն՝ սորայն Գրիգորի Արամայ է այժմ վանքս միայնակեցաց խմբս սրբոյ գերապատուհանի Հօրս, հաստատեալ 'ի Հօրէ Հարանց 'ի սրբոյն Գրիգորէ մեր Լուսաւորչէ : Իսկ թէ զինչ կամ որպէս, աչն ընդ նկարագրութիւն սոյն վանիցս, և յետնեալ սորին աստուածագործ սրբութեան կրօնիցն պայծառութիւն :

Հատուած . Դ :

Յաղագս շինութեան նախկին եկեղեցւոյ վանիցս :

Եղև ինչ՝ լուսաւոր իշխանք Սրբոյն Մեսրոպ պատճառին աւանջոյ, և արփիափայլ ճառագայթիւք քարոզութեան Պարթեւազնեան Գրիգորի՝ երկրորդ պատճառին, լուսազարդեալ պայծառացաւ Եղանեան ազգ 'ի հաւատս սուրբ Երրորդութեան, և զարձաւ 'ի կարգն պաշտելութեանն Աստուածպաշտութեան ճշմարիտ 'ի փառս որոյ կառուցան տեղիք պաշտաման 'ի զանազան գաւառս, և բարձրացան աստուածային լուսով յերկրի մերում իբր 'ի յերկինս, շինեցաւ և սոյն այս վանիցս եկեղեցի, զայս օրինակ : Գեղք եղի

րական տեղեկութիւնս յարգելապատ Օրագիրը ձեր, զի հաստատէ եւ թէ Եղբայրութիւնն ձեր առանց խտրութեան Ընթերցողաց բերէր յայտնելոյ: Ուստի կ'երեմ զձեզ ողջունել սիրով մնալով 'ի սրտէ ձեզ միշտ բարեկամ:

Անձնուր Հոգեհովուրոյ Թեան Զերամ

Նահապետ Կոմիտաս

Վարդապետ Բէլաքեանց

Պոլսեցի

'Ի Սեւաստապօլ 28 դեկտեմբեր 1845:

Վերջին չափմամբ Կոստանդնուպօլսէն գրուած նամակ մը գրել մը հեռաւոր ցամաքի լուրը կ'ըսէ, թէ յայտնի փիլիսոփայ ամենայն ուղի օրերը Նիկոմիտա Խարբերդ դռներէն Հայոց եկեղեցիոյն մէջ զինուորք դող մնալով գրեթէ եկեղեցիին բոլոր զարդերը եւ սուրբ անօթները կողոպտեր են, եւ գողերը ո՞վ ըլլալը տակաւին չէ գիտցուեր. միայն գողցուած բաներուն գումարը կարծեր 100 հազար դահեկանի չափ է եղեր:

Գաղղիական երեկոյի օրագիր մը Փրիստոնեական սուրբ հաւատքին աշխարհիս չորս դին տարելով գործէ 'ի գործ հաւատացեալներուն թիւն ու շատնալուն վրայ հետեւեալ հաշիւը կը հրատարակէ, որ է այս:

Առաջին դարին մէջ եղած քրիստոնեայներուն թիւն էր	„	„	„	„	500,000
Երկրորդ դարին մէջ			„	„	2,000,000
Երրորդ դարին	„		„	„	5,000,000
Չորրորդ դարին	„		„	„	10,000,000
Հինգերորդ դարին			„	„	15,000,000
Վեցերորդ դարին			„	„	20,000,000
Եօթներորդ դարին			„	„	25,000,000
Ութներորդ դարին			„	„	30,000,000
Իններորդ դարին			„	„	45,000,000
Տասներորդ դարին			„	„	50,000,900
Մետասաներորդ դարին				„	55,000,000
Երկոտասաներորդ դարին				„	60,000,000
Երեքտասաներորդ դարին				„	75,000,000
Չորեքտասաներորդ դարին				„	80,000,000
Հնգետասաներորդ դարին				„	100,000,000
Վեշտասաներորդ դարին				„	125,000,000
Եօթնեւտասաներորդ դարին				„	185,000,000
Ութնեւտասներորդ դարին				„	250,000,000
Վերջապէս իննեւտասներորդ դարին մէջ այսքան կ'ըսկարծուի բոլոր քրիստոնեայներուն թիւը, այսինքն					2 60,000,000

Ամերիկայի միացեալ նահանգներուն մէջ՝ մաներս նոր ընկերութիւն մը հաստատուած է, որ աշխարհիս ընդհանուր խաղաղութիւնը հաստատ պահելուն համար ու պատերազմի դէմ հետեւանքներէն զգուշանալուն վրայ մեծ փութով մը հոգ կրտանի, ինչպէս որ այսպէս ընկերութիւն մըն ալ Անգլիոյ մէջ կայ: Ամերիկայի միացեալ նահանգներուն այս ընկերութիւնը՝ կ'ըսէ Էդէյ տը լ Օրիան անուն Գաղղիական օրագիրը թէ՝ արդէն շատ աղէկ կարգի դրուած է, եւ յառաջագոյն անանկան օրագիր մըն ալ ունի, որ պատերազմէն առաջ եկած կերպ կերպ փնասներուն վրայօք շարունակ ազգու տեղեկութիւններ կու տայ:

Որպէս զի նախ՝ պատերազմի պատճառաւ մինչեւ հիմայ աշխարհէս կորսուած մարդերուն թիւը 683,000,000 հոգիի կը հասնի, հետեւեալ կերպով ցուցակ մը հրատարակելով, որ է այս:

Հրէից պատերազմներուն առենը զոհ եղած հոգիներուն թիւը կը հասնի	25,000,000
Աղեքսանդրին պատերազմներէն եղած մարդիկներուն կորուստը . . .	15,000000
Հռովմայեցւոց Կիւրոսին եւ Աղեքսանդրին առենները եղած պատերազմներէն կորսուած մարդիկները . .	30,000,000
Աղեքսանդրին յաջորդներուն ժամանակը եղած պատերազմներէն մեռնողները	20,000,000
Յունաստանին մէջ եղած կռիւներէն զոհ եղած մարդիկներուն թիւը	15,000,000
Երկոտասան կայսերներուն առենը պատերազմի պատճառաւ մարդիկներուն կորուստը . .	30,000,000
Յուլիոս Կեսարէն սկսած՝ Հռովմայեցիներուն կռիւներէն մարդիկներուն եղած կորուստը . .	60,000,000
Հռովմայեցւոց կայսրութեան, Թուրքաց եւ Սարակինոսներուն պատերազմներէն զոհ եղած մարդիկներուն թիւը . . .	100,000,000
Միջին դարին ու խաչակիրներուն ըրած պատերազմներէն մեռած մարդիկները	110,000,000
Թաթարներուն եւ Աֆրիկէի մէջ եղած կռիւներէն մարդկանց կորուստը	180,000,000
Սպանիացիներուն Ամերիկայի դէմ ըրած պատերազմներէն եղած կորուստը	12,000,000
Նափոլէոն Պօնափարթէին ըրած պատերազմներէն մեռած հոգիները . .	6,000,000
Ընդ ամէնը	683,000,000

Այս տեսական օրագիրը՝ գիտէ որ վերոգրեալ իր տուած ծանօթութիւնը բոլորովին անկատար է. վասն զի առաջին դարերուն մէջ շատ միլիոնաւոր

զաւ սրբոյն Գրիգորի ընդ աշակերտն իւրում յամենայն գործս քարոզութեան՝ մեծին Տրդատայ, յայցելութիւն կողմանս Գեղարքունեաց, եւ 'ի մարդութիւն (?) ամենայն յանմարթութենէ կատարելութեան, ըստ ուղիղ արարեալ էր 'ի տեղիս տեղիս աշխարհին Հայոց: Տեսեալ սորա զերջանիկ կղզւոյս գեղեցկութիւն՝ հաճեցաւ մնալ, որ 'ի վերայ գլխոյ լերին նստեալ զամեալ էին, աղօթիւք կերակրեալ լինէր յանդիման Արտոծոյ, քան հացիւ: Իսկ հաւանութեամբ կամակցութեան մեծին Տրդատայ սրբոյ արքային, զհայրն կործանեալ՝ կառուցանէր 'ի նմին կղզւոջ զեկեղեցի վանացս յանուն Յարութեան Քրիստոսի, յամի Տեառն 305. եւ կոչէր զանուն եկեղեցւոյ Սեւ է Վան, որ այժմ աղաւաղեալ կոչի Սեւան, յորում զաւագին աղօթս մատուցանէր առ Տէր բանիւ: Տէր իմ Յիսուս զօրեղ ողորմած, գի հաճեցար 'ի սմին բնակել քոյով շնորհութեամբ եւ տա... ամենայն շնորհս սրբոյ տաճարին մեծի՝ աշխարհապարգեւ քոյոյ Յարութեան՝ որ յերկրպագեմ: Եւ թէ ոք յիմ՝ աղէկ ոչ լինի կարող, եղեալ 'ի սուրբ տաճարին յաղագս հեռաւորութեան, զալով եկեսցէ 'ի սուրբ վանս երկրս անդրոմ, եւ համբուրեսցէ ընդ դռնով ի մեզ մնալով եւ մաքուր, ուր հաստատիր ընդունելի մաղթանք երեք երանեան հօրն մերոյ՝ երկնաւոր եղիցի: Այսպէս այսմ պէս լինելոյն Սեւանայ կղզեկեալ Կաթողիկեանցի միաբան սրբոյ Լուսաւորչի տեղւոյս, յիշատակ կենդանի, զոր արարեալ 'ի կոնդակէ Մաշտոցի երկրորդի սրբոյ, ... իւր գրելոյն, տակայն ոչ յայտնի է, թէ յորում թուականի: Այսպէս յարէ, թէ թողեալ սրբոյն Գրիգորի առաջ կրծնաւորս ամենայն բարեկարգութեամբ, եղեալ ինքն գնաց այլուր՝ յիւր հայրենի պաշտօն: Իսկ թէ զի՞նչ անուամբ կրօնաւորացն էին, ոչ ինչ յայտ: Առնէին եկեղեցւոյ սրբոյ Յարութեան յարեւմտից կուսէ կանգնեալ կայ խաչքար մը մեծ յոյժ, ծնեալ ձեռամբ նորին Գրիգորի նորոյն զմեզ յորդեգրութեան հօրն երկնաւորի: Այն յաւուրդ այս եկեղեցին հոլովմամբ բաղում դարուց փլեալ է այժմ, որոյ որմանցն երկու կանգնայր յարդ եւս երեւին: 'Ի կողմն հարաւոյ նոյն եկեղեցւոյ, յետ ժամանակաց կառուցան երկին եկեղեցիք, մին՝ յանուն 12 Առաքելոց սրբոց, եւ միւսն՝ Յովհաննու Մկրտչի, իսկ թէ յորմէ. տես 'ի հետեւեալ համառօտ:

Համառօտ. Ա.

Յաղագս շինութեան՝ Առաքելոց եւ Յովհաննու Մկրտչի սրբոց եկեղեցեաց. ըստ վկայելոյ նոյն Մեսրովպ փորագրական:

'Ի սմին կղզւոջ՝ երանելին Մաշտոց երկրորդ՝ նախ քան զկաթողիկոսանալն, ճգնէր ամենայն առաքինութեամբ, առ ծովեզերբն անելով երկայն խուցս աղօթից, մինն՝ աղօթարան, եւ միւսն ննջարան. յորոց այցելութիւն սակաւ գնան կրօնաւորք տեղւոյս մաղթիւք վասն լուսոյ եւ խնկոց անուշից, զորս եւ ես տեսեալ՝ համբուրեցի փափագմամբ: Եւ սորա ժամանակաւ հանգիստ եղանել յաշխարհէ մեծի իշխանի ուրումն Աշոտկան կամ Աշանեաց, որ առանց կնոջ իւրում Մարիամ անուն շինել եկեղեցիս թուով քառասուն, (որոց վերջինն է այս եկեղեցի): Վասն Մարիամու տիկնոջ 'ի կողմանս Գեղարքունեաց կամելով որոյ մնանել, եւ առ շինել զեկեղեցի մի յանուն սրբոց Առաքելոց 'ի կղզւոջս, արգելու զնա սուրբն Մաշտոց 'ի մտանելոյ, եւ պատգամս առաքեալ առէ. անհնարին է կնոջ մտանել այսր. որպէս եւ մինչեւ ցայսօր ժամանակի՝ հարկ ուրեմն թողուն կնոջ մտանել, եւ ոչ զուաճեցոյ եւ ուխտս միայն առնելոյ. բայց 'ի յայժ թախանձանօք աղաչել տիկնոջն, հրամայէ նմա սուրբն՝ առ ծովեզերբն ալօթել 'ի վերայ բլրակի միոյ՝ Յամաքարեբաց կոչեցելոյ: Նոյնպէս եւ ինքն յանկացութեան ալօթելով՝ անցուցանէ զայն գիշեր, եւ խնդրէ յԱստուծոյ, զի եթէ հաճոյ իցէ ինքեան զալ մտանել տիկնոջն, յայտնեալ ցուցցէ վերնական տեսլեամբ: Իսկ մինչ երկաքեան՝ սուրբն Մաշտոց, եւ Մարիամ տիկինն կարի զերմեռանդութեամբ յաղօթս կային զգաստ բաղումս 'ի մնձենալ ծագման լուսոյ՝ տեսանէին զտեսիլ միաբանակ: Ծի աջոյ բացաւ առատապէս երկնից 'ի չորից կողմանց նորուն, եւ լոյս ցոլացաւ 'ի վերայ ծովուն, ընդ որում էին հաւաքապետացն առատանայլն խորհրդոց. երկոտասան սուրբ առաքելոյն արեգակնափայլ, երեք երեք, յարեւելից եւ յարեւմտից, 'ի հիւսիսոյ եւ 'ի հարաւոյ, եւ գալով 'ի վերայ ջրոյն եկին 'ի ցամաք լերինն, 'ի հարաւակողմն սուրբ Լուսաւորչական տաճարին, 'ի տեղի ինչ սակաւ բարձրագոյն թափօր արարեալ՝ օրհնեցին զտեղի եկեղեցւոյն, եւ դարձեալ Մաշտոց առաջին, թէ աստ կառուցէք զեկեղեցի յանուն մեր, եւ յերկինս վերացան: Այսպէս հրամանաւ սրբոյն եմուտ տիկինն 'ի կղզին, որոց զայն տեսիլ իւրեանց պատմելով՝ գնա-

անձինք իրենց արիւնին թափեցին կ'ըսէ՝ պատերազմներու պատճառաւ, ինչպէս որ Եւրոպայի՝ Ափրիկէի և Ամերիկայի մէջ, ու Ովկիանեան կղզիներուն մէջն ալ ։

Տէր անունով վարդապետը՝ պատերազմի պատճառաւ մեռնող մարդիկներուն թիւը 14 բիւր միլիոն կըհաշուէ ։ Լիթմանթ Պիւրքն ալ 35 բիւր միլիոն հոգիի կըհաշուցանէ ։ Մենք միայն Տէրին ըսածը առնելու ըլլանք նէ, 14 բիւր միլիոն մարդիկներէն թափած արիւնը՝ գրեթէ անանկ մեծ լիճ (կէօլ) մը կրնայ լեցունել՝ որ 17 մղոն շրջանակ ունենայ, և 10 ոտք խորութիւն ։

Միջեւալ օրագիրը՝ պատերազմներէն յառաջ եկած տարապայման զանազան ծախսերուն վրայօք ալ այսպէս կըխօսի, հիները ձգելով կ'ըսէ՝ միայն 1773 թուականէն մինչև 1795ը, այսինքն 22 տարուան մէջ՝ Անգլիան՝ Գաղղիան և Աւստրիան պատերազմի համար 36,650,000,000 ֆրանք ծախս ըրին ։ Ասկէ ո՛վ կրնայ խաղաղութենէ յառաջ եկած բարիքները նկարագրել ։ Թէ որ այսքան ստակը երկրագործութեան և զանազան ձեռագործաց արհեստներուն համար ծախս ըլլալու ըլլար նէ՝ որչափ մեծամեծ օգուտներ պիտի քաղուէր ։ Վերջապէս այսպէս ազգաց ապացոյցներով՝ պատերազմի թշուառ հետեւանքները՝ և խաղաղութեան կերպ կերպ օգուտները շարունակ կըծանուցանէ ։

* * *

ցին 'ի տեղին, և տեսին զհետս ոտից սուրբ առաքելոցն, և զցօղս լուսափայլս նստեալ 'ի վերայ գոլորշոյ ։ Ընդէն իսկ և իսկ հիմնարկեալ կառուցին զշինուած տաճարին . . . յամի Տեառն 880 և հայոց ՅԼԹ ։ Այս եկեղեցւոյն շինեալ կայ խորան փոքրագոյն, որ է սեղան Ծննդեան Թագուհւոյ սրբոյն, ուր կրօնաւորեալ՝ յետ ոչ սակաւուց հանգեաւ 'ի Տէր, և թաղեցաւ 'ի սորին Աւագայրէ, ոչ հեռի յերկրէ բնակութենէ, որոյ կայ գերեզմանն եղեալ արձանագրութեամբ ։ Եկեղեցին առաքելոց է խաչաձեւ անուամբ բարձրաբերձ և գմբեթայարկ, ունի երկու դրունս, որոց փեղկք են մեծագլուխ, յայտնապէս փայտէ, զարմանալի քանդակօք քերութեամբ պատկերաց, որոց հրեշտակաց և մարգարէից, գոգցես եւրոպական ճարտարաց ձեռին կերտուած, կամ Անէացւոց, որ նստին 'ի գլուխ լեռին, իբր 'ի դաշտս կայսերական, պշնոյ պանծալի, և հարուն գեղազարդ ։ 'Ի նորին գաւթի են սակաւ գերեզմանք առանց արձանագրութեան, անդանօր լինի պատարագ յաւուրս տօնի սրբոց Առաքելոց՝ յաւուր շաբաթու պատահելոյ, զոր և ես իսկ տեսեալ՝ եղեալ եմ սրբոց կրօնաւորացն երգակից ։ Հուպ նմին է միւս եկեղեցին՝ որ յանուն սրբոյն Յովհաննու Մկրտչի, փոքր քան զնա, նոյնպէս անուն գմբէթաւոր, բայց անզարդ, առ աղքատութենէ կրօնաւորացն՝ կառուցեալ 'ի տանուտեարց գիւղորէից գաւառին Գեղարքունեաց, յամի Տեառն 1400 ։ Առ ստորև են խուցք կրօնաւորաց առաջնոց՝ քարաքարեալք, յորս ունէին բնակութիւն, նախ քան զշինուածն եկեղեցւոյ սուրբ Առաքելոցն 'ի ստորոտ լերինն, զորմէ ասելոց եմք ։ Առ 'ի 1654, ՌՃԳ, և 'ի Հայրապետութեան Տեառն Նահապետի, նորոգեցան այն երկու եկեղեցիքն ծախիւք Տփխիսեցի զոյգ եղբարց՝ Մուլքանի, և Օսկի Չիֆթախեանց, որոց անուանքն գրեալ կան թուովս հանդերձ, 'ի վերայ արձանի կանգնելոյ յարեւմտեան տաճարին սուրբ Առաքելոց ։

Միքէլ [illegible] ։

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼԻՍ

22 Փետրվար ։

Բարձրագոյն Դուռը այս վերջին օրերս Ռուսիստանի իր արտաքին կարգի գործակալներէն [illegible] վէճին վրայօք առած լուրը շատ հաճելի են, և անանկ կ'երեւի որ շատ օր չանցած այս վէճը բոլորովին վերջ ըլլայ ։

— Բարձրագոյն Դրան և Ռուսիոյ տէրութեան մէջ եղած առեւտրական դաշնագրութիւնը կողմնակի հաճութեամբ վերջացաւ ։ Երկուշաբթի օրը Ռուսիոյ արտաքին կարգի դեսպան վսեմափայլ Տիթովը՝ արտաքին գործոց պաշտօնատար վսեմ ։ Ռէշիտ փաշին հետ երկար ատեն խորհուրդ ըրին և այս դաշնագրութեան յօդուածները օրինաւոր կերպով կարգի դրին, և մնաց հիմայ միայն երկու կողմին ստորագրութիւն ։

— Գաղղիական վերջին շոգենաւով՝ դաղղիոյ դեսպան Պարոն Պուրքընէյը իր հօրը մահուան լուրը առաւ, որ Փարիզու մէջ մեռեր է 87 տարեկան մէջ ։ Օգոստափառ Սուլթանը իր քարտուղարներէն Ռիզա պէյը ղրկեց որ իր կողմէն մխիթարական յարգանքը ընէ ։ Նմանապէս Օսմանեան երկրին գործակալները մխիթարական այցելութիւնները ըրին ։

— Ռուսիոյ և Անգլիոյ տէրութեանց դեսպանները՝ Պարսկաստանի վէճին վրայօք քանի մը անգամ բաւական խորհուրդ ըրին ։

* * *

ԱՆԴՐԻԱՆՈՒՊՈԼԻՍ

[illegible] 15 փետրվար ։ Երկու օր է որ՝ տեղւոյս կառավարչին պալատին վերանորոգութեան շինութիւնը սկսուեցաւ՝ Օգոստափառ Սուլթանին հիւրընկալութեանը համար, որուն բոլոր կարասիքները նորէն ըլլալու են, և արդէն գիւղատանն ալ ուրիշ յարմար տեղ մը փոխադրուեցաւ, վաղուեան օրը՝ վսեմափայլ Իւտաֆ փաշայի և ուրիշ երկու երեւելի պաշտօնատարներ գալու են այս տեղ, որ Սեռափառ Խնդիակալին ընելու այցելութեանը համար պէտք եղած պատրաստութիւնները կարգադրելու ։

Ֆիլիպէ քաղաքին մէջ պատահած հրակը (որ նախընթաց թուով ծանուցինք), չափազանցօրէն գրուած է եղեր, և հիմայ առուգիւ իմացուեցաւ որ նոյն հրակին զոհ եղածը միայն 700 խանութ՝ 140 մեծ տուն՝ 2 մզկիթ և 6 խան են եղեր ։

* * *

ԱՐՏԱՔԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

ՀՆԴԿԱՍՏԱՆ

Այս երկրէս առած լուրերնիս յունվար ամսոյն սկիզբէն են, որ Անգլիացւոց զօրքերուն՝ Փընճապի Սիկերու դէմ ըրած պատերազմներուն վրայօք շատ յոյժ տեղեկութիւններ կուտան ։ Որոնց ամենէն երեւելին Մուտքիի մէջ (որ Ֆերոզեփուրէն 32 մղոն հեռաւորութեամբ տեղ մըն է) եղածն է ։ Անգլիացիներուն բանակը 10,000 զօրքով կըբաղկանայ եղեր, բայց անոնց թշնամիներուն բանակը Լէխերուն հրամանատարութեամբ 60,000 զօրքով՝ և ըստ ոմանց այս թիւէն քիչ մը պակաս ։ Այս թշնամիներուն թնդանօթ արձակելնուն վրայօք՝ զարմանալով կըպատմեն այն կողմի անգլիացւոց օրագիրները ։ Վասն զի անանկ արագութեամբ գործի կըդնեն եղեր որ՝ ամբաձգութեան ձայնը՝ երկինքի որոտման ձայնի նման լսելով՝ և գնտակները անձրեւի պէս կըտեղացընեն եղեր անգլիացիներուն բանակին վրայ՝ շարունակ երկար ատեն ։ Կըհաստատեն նոյն օրագիրները թէ՝ այս տեւողական յաջողակ ամբաձգութիւն մը՝ Եւրոպայի պատերազմներուն մէջ անգամ տեսնուած չէ ։ Այս երկու բանակները իրարու դէմ 16 ժամ շարունակ սաստիկ կռուելէն ետեւ հազիւ թէ քանի մը ժամ անցնելէն ետքը՝ այնչափ հեռանալ օրը առաւօտուն նորէն կըսկսին պատերազմիլ՝ շարունակ 7 ժամ ալ ։ Բայց այս վերջի պատերազմին անգլիացւոց թշնամիներուն ամբաձգութիւնը բաւական տկարացած սկսեր են ուրիշ զէնքով կռուիլ, որ այս կերպով ատելի կռուած մը եղեր է, ուստի ստիպուեր են քաջամարտիկ անգլիացիներուն ձեռքէն փախչիլ ։

Այս պատերազմէն անգլիացւոց թշնամիներուն կորուստը շատ շատ կըհաշուեն, նաև 100 թնդանօթներն և բանակին գրեթէ բոլոր պաշարները անգլիացւոց ձեռք անցեր է ։ Բայց կ'ըսուի թէ՝ դեռ ևս բաւական թնդանօթներ ունին, ուստի կըյուսացուի որ՝ տակաւին պիտի կրնան դէմ դնել անգլիացիներուն ։ Անգլիացիներն ալ բաւական զինուոր կորսնցուցին այս վերջին պատերազմին մէջ, մանաւանդ 60էն աւելի պաշտօնատարներ ալ մեռան, որոնցմէ մէկ քանին անգլիոյ բանակին երեւելիներէն էին ։

Վերջապէս կ'ըսուի թէ՝ անգլիոյ թշնամիները՝ հաշտութեան մը ընելու վրայօք առաջարկութիւն մը ըրեր են անգլիոյ բանակին հրամանատար Սէր Հարտինկին, բայց այս հրամանատարը՝ անոնց խնդիրքը մերժելով պատասխաներէ թէ՝ "Հաշտութիւնը՝ Լահոր քաղաքին պատին տակը ընելու կըցանկամ", ըսել կուզէ որ՝ Լահորը առնելէն ետև պիտի զիջանի հաշտուելու ։

Այս պատերազմներուն վրայօք առած տեղեկութիւննիս մանրամասնաբար չէ, վասն զի շատ երեւելի դիպուածներ եղեր է, նոյն կողմի օրագիրներուն բաւանին նայելով, որպէս զի կըհաստատեն թէ այս դարագլխոյս մէջ եղած անցքերը՝ պատմութեանց մէջ բաւական տեղի պիտի ունենան ։

* * *

ՓՈԽԱՆԱԿՈՒԹԻՒՆՔ

Պոլիս . 22 Փետրվար ։

Լոնտրա	110	
երեք ամիս ժամանակաւ		
Փարիզ	171	
Մարսիլիա	170	½
Թրիեստ	443	
Վիեննա	444	
Լիվորնօ	145	½
Ամստերտամ		
Ջենովա	169	½ 169

Ի ԶՄԻՒՌՆԻԱ

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ՈՐԴԵԳՐՈՒԹԵԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ